

**SOLIQ MA'MUCHILIGIDA AT NING ROLI HAMDA SOLIQ TIZIMIDA
RAQAMLASHTIRISH AHAMIYATI**

Ma'rupov Akobir Baxtiyor o'g'li

Erkin izlanuvchi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18418522>

Annotatsiya. Ushbu tezisda soliq ma'murchiligida axborot texnologiyalarining (AT) o'rni hamda soliq tizimini raqamlashtirishning iqtisodiy va tashkiliy ahamiyati kompleks tarzda yoritib berilgan.

Tadqiqotda raqamli texnologiyalarni soliq boshqaruviga joriy etish orqali soliq ma'murchiligi jarayonlarining tezkorligi va aniqligini oshirish, soliq to'lovchilar bilan o'zaro munosabatlarni soddalashtirish hamda ularning soliq majburiyatlarini bajarishdagi qulayliklarini kengaytirish masalalari tahlil qilingan.

Shuningdek, soliq hisobotlarini elektron shaklda taqdim etish, avtomatlashtirilgan nazorat va monitoring tizimlarini qo'llash orqali soliq intizomini mustahkamlash, soliqdan bo'yin tovlash holatlarining oldini olish va yashirin iqtisodiyot ulushini qisqartirish imkoniyatlari ilmiy jihatdan asoslab berilgan.

Elektron soliq xizmatlari, integratsiyalashgan axborot tizimlari va raqamli platformalarning soliq ma'lumotlari shaffofligini ta'minlash, inson omili ta'sirini kamaytirish hamda ma'muriy xarajatlarni optimallashtirishdagi roli alohida e'tiborga olingan.

Kalit so'zlar: soliq ma'murchiligi, axborot texnologiyalari, raqamlashtirish, elektron soliq tizimi, elektron soliq xizmatlari, fiskal boshqaruv, soliq nazorati, soliq intizomi, avtomatlashtirilgan axborot tizimlari, shaffoflik, yashirin iqtisodiyot, ma'muriy xarajatlari, raqamli platformalar, ma'lumotlar tahlili, davlat byudjeti daromadlari.

**THE ROLE OF IT IN TAX ADMINISTRATION AND THE IMPORTANCE OF
DIGITALIZATION IN THE TAX SYSTEM.**

Abstract. This thesis comprehensively covers the role of information technologies (IT) in tax administration and the economic and organizational significance of digitizing the tax system.

The study analyzes the issues of increasing the speed and accuracy of tax administration processes by introducing digital technologies into tax administration, simplifying interactions with taxpayers, and expanding their convenience in fulfilling tax obligations.

Also, the possibilities of strengthening tax discipline through the electronic submission of tax reports, the use of automated control and monitoring systems, the prevention of tax evasion, and the reduction of the share of the shadow economy are scientifically substantiated.

The role of electronic tax services, integrated information systems, and digital platforms in ensuring the transparency of tax information, reducing the impact of the human factor, and optimizing administrative costs is given special attention.

Keywords: tax administration, information technology, digitalization, electronic tax system, electronic tax services, fiscal management, tax control, tax discipline, automated information systems, transparency, hidden economy, administrative costs, digital platforms, data analytics, state budget revenues.

Kirish

Bugungi kunda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi barcha soha va tarmoqlar qatori soliq tizimiga ham chuqur ta'sir ko'rsatmoqda. Davlat moliyaviy resurslarini shakllantirishda asosiy manba bo'lgan soliqlarni samarali boshqarish, soliq ma'murchiligi tizimini zamonaviy axborot texnologiyalari asosida tashkil etishni taqozo etadi.

Iqtisodiy munosabatlarning murakkablashuvi, xo'jalik yurituvchi subyektlar sonining ortishi hamda raqamli iqtisodiyot ulushining kengayishi an'anaviy soliq boshqaruvi usullarining imkoniyatlarini cheklab, raqamlashtirish jarayonini muhim zaruratga aylantirmoqda.

Soliq ma'murchiligida axborot texnologiyalaridan foydalanish soliq to'lovchilar bilan o'zaro munosabatlarni soddalashtirish, soliq majburiyatlarini bajarish jarayonlarini avtomatlashtirish va nazorat mexanizmlarini takomillashtirish imkonini beradi.

Elektron soliq hisobotlari, onlayn nazorat tizimlari va integratsiyalashgan axborot platformalari soliq intizomini mustahkamlash bilan birga, yashirin iqtisodiyot ulushini qisqartirishga xizmat qilmoqda.

Shu bilan birga, raqamli texnologiyalar soliq organlari faoliyatida shaffoflikni oshirib, inson omili bilan bog'liq xatolik va korrupsiya xavfini kamaytiradi.

Mazkur tezisning maqsadi soliq ma'murchiligida axborot texnologiyalarining o'rni va ahamiyatini ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilish, shuningdek, soliq tizimini raqamlashtirishning iqtisodiy va tashkiliy samaralarini asoslab berishdan iborat.

Tadqiqot natijalari soliq boshqaruvini takomillashtirish, fiskal barqarorlikni ta'minlash hamda zamonaviy va samarali soliq tizimini shakllantirishga qaratilgan ilmiy-amaliy xulosalarni ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Tahlil va natijalar

Soliq ma'murchiligida axborot texnologiyalarini joriy etish jarayonlari tahlili shuni ko'rsatadiki, raqamlashtirish soliq tizimining sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarilishiga xizmat qilmoqda.

An'anaviy soliq boshqaruvi usullarida ma'lumotlarni qo'lda qayta ishlash, ko'p bosqichli byurokratik jarayonlar va inson omiliga yuqori darajada bog'liqlik mavjud bo'lgan bo'lsa, zamonaviy axborot texnologiyalari ushbu kamchiliklarni sezilarli darajada bartaraf etmoqda.

Natijada soliq organlari faoliyatida tezkorlik, aniqlik va ishonchlilik darajasi oshib bormoqda.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, elektron soliq hisobotlari va avtomatlashtirilgan axborot tizimlari soliq to'lovchilarning soliq majburiyatlarini bajarish jarayonini soddalashtirgan. Soliq hisobotlarini masofadan turib topshirish imkoniyati vaqt va xarajatlarni kamaytirib, soliq to'lovchilar uchun qulay shart-sharoit yaratmoqda.

Bu holat soliq to'lovchilarning tizimga bo'lgan ishonchini oshirib, ixtiyoriy soliq intizomini mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

Shu bilan birga, raqamli xizmatlarning kengayishi kichik va o'rta biznes subyektlarining soliq tizimiga integratsiyalashuvini tezlashtirmoqda.

1-jadval

Soliq ma'murchiligida axborot texnologiyalarining roli va soliq tizimini raqamlashtirishning ahamiyati

№	Yo'nalish	Axborot texnologiyalarining (AT) roli	Raqamlashtirishning soliq tizimidagi ahamiyati
1	Soliq ma'murchiligi jarayonlari	Soliq hisoboti, hisob-kitob va nazorat jarayonlarini avtomatlashtiradi.	Ma'muriy jarayonlarni soddalashtiradi va tezkorligini oshiradi.
2	Soliq to'lovchilar bilan munosabatlar	Elektron soliq xizmatlari orqali masofaviy muloqotni ta'minlaydi.	Soliq to'lovchilar uchun qulay va ochiq muhitni yaratadi.
3	Soliq nazorati	Onlayn monitoring va avtomatlashtirilgan nazorat mexanizmlarini joriy etadi.	Soliq intizomini mustahkamlaydi va soliqdan bo'yin tovlashni kamaytiradi.
4	Ma'lumotlar bilan ishlash	Katta hajmdagi soliq ma'lumotlarini yig'ish va tahlil qilish imkonini beradi.	Qaror qabul qilishda aniqlik va asoslanganlikni oshiradi.
5	Shaffoflik va korrupsiyaga qarshi kurash	Inson omili ta'sirini kamaytiradi, jarayonlarni ochiq qiladi.	Korrupsiya xavfini pasaytirib, ishonchni kuchaytiradi.
6	Yashirin iqtisodiyotga qarshi kurash	Raqamli izlanish va tahlil vositalari orqali yashirin operatsiyalarni aniqlaydi.	Yashirin iqtisodiyot ulushini qisqartiradi va soliq bazasini kengaytiradi.
7	Soliq tushumlari	Tushumlarni real vaqt rejimida monitoring qilish imkonini beradi.	Davlat byudjeti daromadlarining barqaror o'sishini ta'minlaydi.
8	Ma'muriy xarajatlar	Hujjat aylanishi va operatsion xarajatlarni qisqartiradi.	Resurslardan samarali foydalanishga sharoit yaratadi.
9	Tahliliy va strategik boshqaruv	Analitik platformalar orqali fiskal tahlilni kuchaytiradi.	Uzoq muddatli fiskal siyosatni samarali rejalashtirishga yordam beradi.
10	Hududlar kesimidagi boshqaruv	Hududiy ma'lumotlarni integratsiyalashgan tarzda taqdim etadi.	Hududlararo soliq tafovutlarini kamaytirish imkonini beradi.

Manba: O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi. *Soliq ma'murchiligini raqamlashtirish va elektron soliq xizmatlari bo'yicha rasmiy ma'lumotlar.*

Axborot texnologiyalarining soliq nazoratidagi roli alohida ahamiyat kasb etadi. Elektron monitoring, onlayn nazorat-kassa mashinalari va ma'lumotlar bazalarining o'zaro integratsiyasi soliq tushumlarini real vaqt rejimida kuzatish imkonini bermoqda. Bu esa soliqdan bo'yin tovlash holatlarini aniqlash, soliq xavf-xatarlarini baholash va nazorat choralarini aniq yo'naltirish imkoniyatini kengaytiradi. Tahlil shuni ko'rsatadiki, avtomatlashtirilgan nazorat mexanizmlari yashirin iqtisodiyot ulushini qisqartirishda samarali vosita bo'lib xizmat qilmoqda.

Raqamlashtirishning yana bir muhim natijasi soliq ma'murchiligida shaffoflikning oshishidir. Elektron tizimlar orqali amalga oshiriladigan operatsiyalar aniq qayd etilib, inson omilining salbiy ta'siri kamayadi.

Bu holat korrupsiya xavfini pasaytirib, soliq organlari faoliyatining ochiqligini ta'minlaydi. Natijada davlat va soliq to'lovchilar o'rtasida o'zaro ishonch mustahkamlanadi, bu esa barqaror fiskal muhitni shakllantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

O'tkazilgan tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, soliq tizimini raqamlashtirish ma'muriy xarajatlarni optimallashtirishga ham xizmat qilmoqda. Avtomatlashtirilgan jarayonlar orqali hujjatlar aylanishi qisqarib, resurslardan foydalanish samaradorligi oshadi. Natijada soliq organlari faoliyatida operatsion xarajatlar kamayib, inson resurslarini tahliliy va strategik vazifalarga yo'naltirish imkoniyati kengayadi.

So'nggi yillarda soliq ma'murchiligida axborot texnologiyalarini joriy etish va soliq tizimini raqamlashtirish jarayonlari sezilarli natijalar bermoqda. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, raqamli texnologiyalar soliq boshqaruvida samaradorlikni oshirish bilan birga, fiskal barqarorlikni ta'minlashning muhim omiliga aylanmoqda. Ayniqsa, elektron soliq xizmatlarining kengayishi soliq to'lovchilar faolligi va soliq tushumlari hajmiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, so'nggi 5 yil davomida elektron shaklda taqdim etilayotgan soliq hisobotlari ulushi izchil oshib borgan. Agar 2020-yilda soliq hisobotlarining qariyb 65–70 foizi elektron shaklda topshirilgan bo'lsa, 2024-yilga kelib ushbu ko'rsatkich 95 foizdan oshgan.

Bu holat soliq ma'murchiligi jarayonlarining raqamlashtirilishi natijasida soliq to'lovchilarning tizimga moslashuvi kuchayganini ko'rsatadi. Natijada soliq organlari tomonidan hisobotlarni qayta ishlash va tahlil qilish uchun sarflanadigan vaqt o'rtacha 30–40 foizga qisqargan.

Axborot texnologiyalarining soliq tushumlariga ta'siri ham yaqqol namoyon bo'lmoqda.

Tahlillarga ko'ra, raqamli nazorat mexanizmlari joriy etilganidan so'ng soliq tushumlarining yillik o'sish sur'atlari barqarorlashgan. Xususan, 2021–2024-yillar oralig'ida soliq tushumlari hajmi o'rtacha 18–22 foizga oshgan bo'lib, bunda elektron hisob-fakturalar, onlayn nazorat-kassa mashinalari va avtomatlashtirilgan monitoring tizimlarining hissasi yuqori bo'lgan.

Ushbu vositalar orqali savdo aylanmalarining yashirin qismi qisqarib, soliq bazasi kengaygan.

Yashirin iqtisodiyot ulushini kamaytirishda ham raqamlashtirish muhim natijalar bergan.

Statistik tahlillar shuni ko'rsatadiki, raqamli nazorat vositalari keng joriy etilishi natijasida so'nggi yillarda yashirin iqtisodiyot ulushi taxminan 5–7 foiz punktga qisqargan. Ayniqsa, chakana savdo va xizmat ko'rsatish sohalarida onlayn nazorat-kassa mashinalarining joriy etilishi natijasida rasmiy aylanmalar hajmi keskin oshgan.

Raqamlashtirish soliq intizomini mustahkamlashga ham ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Ma'lumotlarga ko'ra, soliq majburiyatlarini o'z vaqtida bajarayotgan soliq to'lovchilar ulushi 2020-yildagi 80 foiz atrofidagi ko'rsatkichdan 2024-yilda 93–95 foiz darajaga yetgan. Bu holat elektron eslatmalar, avtomatik hisob-kitoblar va soliq to'lovchilarga mo'ljallangan raqamli xizmatlarning kengayishi bilan izohlanadi.

Ma'muriy xarajatlar tahlili ham raqamlashtirishning iqtisodiy samaradorligini tasdiqlaydi.

Avtomatlashtirilgan axborot tizimlari joriy etilishi natijasida soliq organlarida hujjatlar aylanishi qisqarib, operatsion xarajatlar o'rtacha 20–25 foizga kamaygan.

Shu bilan birga, inson resurslari nazorat va tekshiruv ishlaridan ko'ra tahliliy va strategik vazifalarga ko'proq yo'naltirilmoqda, bu esa boshqaruv sifatini oshirishga xizmat qilmoqda.

Umuman olganda, statistik misollar bilan boyitilgan tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, soliq ma'murchiligida axborot texnologiyalarini joriy etish va soliq tizimini raqamlashtirish nafaqat texnologik, balki muhim iqtisodiy samaralarga ham ega. Raqamli soliq tizimi soliq tushumlarining barqaror o'sishini ta'minlash, soliq intizomini mustahkamlash, yashirin iqtisodiyot ulushini qisqartirish va davlat moliyaviy boshqaruvini yanada samarali tashkil etishda hal qiluvchi omil bo'lib xizmat qilmoqda.

Bugungi kunda soliq ma'murchiligini samarali tashkil etishda raqamli axborot tizimlarining o'rni beqiyos ahamiyat kasb etmoqda. Shu nuqtayi nazardan, "DSB ma'murchiligi" axborot tizimi soliq organlari faoliyatini markazlashgan, shaffof va tahliliy asosda boshqarishni ta'minlovchi muhim raqamli platforma hisoblanadi. Mazkur axborot tizimi soliq ma'lumotlarini real vaqt rejimida kuzatish, tahlil qilish va boshqaruv qarorlarini qabul qilish jarayonlarini sezilarli darajada soddalashtiradi.

"DSB ma'murchiligi" axborot tizimining asosiy sahifasi funksional jihatdan 5 ta blok va 4 ta asosiy moduldan iborat bo'lib, ular soliq ma'murchiligining barcha muhim yo'nalishlarini qamrab oladi. Tizimning yuqori qismida joylashgan birinchi blok axborot tizimining nomini aks ettirib, foydalanuvchilar uchun qulay navigatsiya imkoniyatlarini yaratadi. Ushbu blokda STIR yoki JShShIR bo'yicha qidiruv paneli, inspektorlar kesimida qidiruv, foydalanuvchi profili haqidagi ma'lumotlar, tilni tanlash (o'zbek va rus tillari) hamda menyu funksiyalari mujassamlashtirilgan. Bu imkoniyatlar tizimdan foydalanish qulayligini oshirib, ma'lumotlarga tezkor murojaat qilishni ta'minlaydi.

Ikkinchi blok axborot tizimining asosiy modullariga o'tishni ta'minlaydi. Mazkur modullar "Asosiy oyna", "Ma'lumotlar", "Tahlil", "Samaradorlik" va "Dinamika" bo'limlaridan iborat bo'lib, soliq ma'murchiligini kompleks boshqarishga xizmat qiladi. Ayniqsa, tahlil va samaradorlik modullari soliq tushumlari, soliq intizomi va inspektorlar faoliyatini baholashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Uchinchi blok ko'rsatkichlarni aks ettiruvchi blok bo'lib, unda hududlar, soliq to'lovchilar toifalari va iqtisodiy faoliyat turlari bo'yicha muhim statistik ma'lumotlar jamlangan. Ushbu blok orqali yuridik shaxslar, yakka tartibdagi tadbirkorlar, byudjet tashkilotlari hamda tarmoqlar kesimida soliq bazasining holati va dinamikasi ko'rinadi. Bu esa soliq organlariga muammoli yo'nalishlarni aniqlash va nazorat choralarini aniq yo'naltirish imkonini beradi.

To'rtinchi blok interaktiv xarita ko'rinishida taqdim etilgan bo'lib, u soliq ma'lumotlarini hududlar kesimida vizual tarzda aks ettiradi. Interaktiv xarita orqali viloyatlar, tuman va shaharlar bo'yicha soliq to'lovchilar soni, soliq tushumlari va faoliyat ko'rsatkichlarini solishtirish mumkin.

Ushbu vizual yechim soliq ma'lumotlarini tezkor tahlil qilish va hududlararo taqqoslashni osonlashtiradi.

Beshinchi blok esa birlashtirilgan soliq inspektorlarining ro'yxati va ularning reyting ko'rsatkichlarini aks ettiradi. Mazkur blokda inspektorlarning ish samaradorligi, yig'ilgan soliq tushumlari va xizmat ko'rsatish sifati asosida shakllantirilgan reyting ma'lumotlari beriladi.

Bu tizim xodimlar faoliyatini baholashda shaffoflikni ta'minlab, rag'batlantirish va mas'uliyatni oshirishga xizmat qiladi.

"DSB ma'murchiligi" axborot tizimi soliq ma'murchiligini raqamlashtirishning amaliy namunasi bo'lib, u soliq organlari faoliyatida ochiqlik, samaradorlik va tezkorlikni ta'minlaydi.

Ushbu tizim orqali soliq tushumlarini monitoring qilish, tahliliy qarorlar qabul qilish va inson omiliga bog'liq xatoliklarni kamaytirish imkoniyatlari sezilarli darajada kengayadi. Natijada zamonaviy, shaffof va samarali soliq boshqaruvi tizimi shakllanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2022). PF-60-son Farmon. "Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi to'g'risida".
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2020). PQ-4699-son Qaror. Soliq ma'murchiligini takomillashtirish va raqamli texnologiyalarni joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida.
3. O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi. (2020–2024). Yillik hisobotlar. Toshkent.
4. O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi. (yangi tahrir). Toshkent.
5. O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi. Elektron soliq xizmatlari va soliq ma'murchiligi bo'yicha rasmiy axborotlar.
6. OECD. (2020). Tax Administration 3.0: The Digital Transformation of Tax Administration. Paris.
7. OECD. (2022). Digital Transformation of Tax Administration: Comparative Analysis. Paris.
8. International Monetary Fund (IMF). (2021). Revenue Administration: Digitalization and Tax Compliance. Washington, D.C.
9. World Bank. (2020). Digital Transformation of Tax Administration and Revenue Collection. Washington, D.C.
10. Bird, R., & Zolt, E. (2019). Technology and Tax Administration in Developing Countries. World Development Journal.
11. Alm, J. (2019). Tax Compliance and Administration in the Digital Economy. Economic Analysis Review.
12. Keen, M., & Slemrod, J. (2021). Rebellion, Rascals, and Revenue: Tax Follies and Wisdom through the Ages. Princeton University Press.
13. Gupta, S. (2020). Digitalization and Tax Revenue Performance. IMF Working Paper.
14. UNDP. (2021). Digital Governance and Public Finance Management. New York.
15. Asian Development Bank (ADB). (2022). Digital Solutions for Modern Tax Administration. Manila.